

SZOLLÁTH DÁVID

A félbemaradt siker

Mészöly Miklós nyugat-európai indulása és a magyar irodalmi emigráció

Mészöly az 1960-as évek közepén ígéretesen indult el a nemzetközi siker felé. Az 1961-ben elkészült *Az atléta halála* című regényét – miután Magyarországon akkor már évek óta készleltették a megjelenését – 1965-ben kiadta a nagy presztízsű Seuil kiadó *Mort d'un Athlète* címmel Kassai György és Marcel Courault fordításában. A hazai kultúrpolitika felett aratott győzelemként elkönyvelt kiadást először 1966-ban a *Der Tod des Athleten* (Hanser Verlag, ford. Sebestyén György), majd számos további külföldi megjelenés követte.¹ A kezdeti sikerek azonban nem teljesedtek ki, nem lett Mészölyből nemzetközi sztáríró.

Mészöly a Szigeti Lászlóval folytatott beszélgetésben² foglalta össze világosan e folyamat tényezőit. Mindenekelőtt azonban érdemes figyelembe venni, hogy egy magyar író külföldi sikerének egészen mások voltak a feltételei az 1960–1980 közötti években, mint manapság. Ma kiadói menedzsment, fordító-pályázatok és ügynökségek segítik az irodalom exportálását, akkor viszont a magyar hatóságok megnehezítették a külföldre jutást (útlevél-politika), a nemzetközi írótalálkozókra és konferenciákra pedig a nehezen kiengedett írók mellé besúgókat is delegáltak.³ Ez Mészöly esetében is így volt, a külföldre jutás akadályozásának szinte minden korabeli adminisztratív eszközt bevetették. Amikor Polcz Alaine-nel ment volna Erdélybe (1955), nem kapott útlevelet, *Az atléta halála* „kicsempészése” után pedig még inkább kockázati tényezőt látott Mészölyben a hatóság. Mészöly egy 1966-os bécsi írótalálkozóra való kiutazásának ügyében személyesen Aczélnál kellett kilincselnie Polcz Alaine-nek; volt, hogy értésé-

* A szerző a BTK Irodalomtudományi Intézet tudományos főmunkatársa.

1 Mészöly művei még életében megjelentek cseh, dán, észt, finn, francia, lengyel, német, olasz, román, spanyol és szlovák nyelven. A Mészöly Miklós Egyesület kezdeményezésére 2021-ben kutatócsoport alakult a szerző külföldi recepcióját feldolgozó adatbázis gyűjtésére. A tanulmány címében jelzett kérdéskört ennek elkészültéig nem lehet megnyugtatóan tisztázni. Az itt közölt dolgozat ennek a tervezett kutatásnak egyik előtanulmánya.

2 Mészöly Miklós és SZIGETI László, *Párbeszédkísérlet* (Pozsony: Kalligram Kiadó, 1999), 184–187.

3 A hollandiai Mikes Kelemen Kör tanulmányi napjaira meghívott magyarországi előadóknak azzal a feltétellel adtak útlevelet, ha követség ellenőr is jelen lehetett a rendezvényen. 1972-ben például visszavonták Weöres Sándor útlevelét, 1974 és 1979 között pedig nem utazhatott ki magyarországi előadó az évente megrendezett tanácskozásra. HITES Sándor, „1975 A Mikes Kelemen Kör konferenciája: A száműzetés prózairodalmáról a 20. század második felében”, in *A magyar irodalom története*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály és VERES András, 3 kötet, 3:701–717 (Budapest: Gondolat Kiadó, 2007), 3:706. Mészöly 1970-es londoni szereplésén is felszólalt egy provokátor. Mészöly Miklós levele Polcz Alaine-nek, Párizs, 1970. október 19., in Mészöly Miklós és POLCZ Alaine, *A bilincs a szabadság legyén: Mészöly Miklós, Polcz Alaine levelezése 1948–1997*, szerk. NAGY Boglárka, 552–554 (Budapest: Jelenkor Kiadó, 2017), 553.

re adták, ha szerepel, megint nem jelenhet meg könyve Magyarországon.⁴ Mészöly – Polcz, Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs intése ellenére⁵ – nem volt hajlandó félteni írói karrierjét, igen rezisztensnek bizonyult a kultúrpolitikai retorziókkal szemben.⁶ 1967-ben azzal a feltétellel adtak neki útlevelet, hogy nem szólal fel a Mikes Kelemen Kör rendezvényén. Miután Fejtő Ferencsel találkozott Párizsban, felelősségre vonták a kultuszminisztériumban, Fejtőről és a vele való kapcsolatáról kellett volna belügyileg is értékelhető információkkal szolgálnia.⁷ 1972-ben az Európai Protestáns Szabadegyetem ausztriai tanulmányi hetére, 1983-ban a hollandiai Mikes Kelemen Kör tanulmányi napjaira nem kapott kiutazási engedélyt. A Mészölyre (és több magyar íróra) ráállított egyik ügynök civilben az Artisjusnál dolgozott, így volt betekintése a szerzők külföldi kapcsolataiba.⁸ (Ugyanez az ügynök közvetítette később Mészöly lekenyerezésének ajánlatát is, Kossuth-díjjal kísértette meg, amit az író nem fogadott el.) Mindennek ellenére Mészöly, ha kapott útlevelet, azt kihasználta, és körutakra ment. Így jutott el többször Angliába, Ausztriába, Franciaországba, Hollandiába, Németországba és Svájcba. A legfontosabb az egyéves nyugat-berlini ösztöndíja volt (1974–1975-ig), ahol a *Filmet* fejezte be, innen is utazott Skandináviába, Spanyolországba.

A korabeli magyar irodalmi emigráció elkötelezett tagjainak segítségével a magyarországi kultúrpolitika ellensúlyának is tekinthető. Sokan feladatuknak tekintették, hogy altruista módon támogassák – vendégül lássák, kalauzolják, kapcsolatokhoz juttassák, fordítsák és népszerűsítsék – a magyarországi írókat. Mint Mészöly hálásan megjegyzi, „[h]a nincsenek körülöttem odafigyelő emberek, talán eddigi könyveim fele nem lát napvilágot”.⁹ A Mészöly–Polcz házaspár levelezésének kiadása óta jobban felmérhető, Mészölynek kik voltak a legfontosabb magyar kapcsolatai Nyugat-Európában, néhány nevet érdemes kiemelni. Kassai György (Párizs, nyelvész, műfordító, többek között *Az atléta halála*, a *Saulus*, *Az ablakmosó* átültetője, az utóbbit ő ajánlotta be a Jean-Louis Barrault – Pierre Chabert rendezőpárosnak), Cs. Szabó László (London), Gara László (Párizs),¹⁰ Határ Győző (London, többször írt Mészöly műveiről), Eva Haldimann (Genf, műfordító, a *Neue Zürcher Zeitung* kritikusa, *Az ablakmosó*, a *Bunker*, a *Setting*-kötet, az *Állatforgalminál*, a *Levél a völgyből* német fordítója), Sipos Gyula (Párizs, szerzői nevén Albert Pál, Mészöly egyik legkiválóbb kritikusa, aki a *Saulus* francia kiadásának előszavát is jegyzi, a Seuil lektoraként valószínűleg része volt abban, hogy Mészöly ehhez a kiadóhoz került), Sárközy Péter (Róma, vendégül látta Mészölyt), Bartha István (Bázel, többször vendégeskedett nála az író), Cécile Nagy (Párizs, műfordító, a Seuil lektora, az 1970-es években kiadói kapcsolatokat épített). Mészölyt többször meghívta a hol-

4 Polcz Alaine levele Mészöly Miklósnak, Budapest, [1966. augusztus 21. körül], in Mészöly és Polcz, *A bilincs a szabadság legyen*, 430.

5 Polcz Alaine levele Mészöly Miklósnak, Budapest, [1966. augusztus 22. körül], in *uo.*, 431.

6 Mészöly Miklós levele Polcz Alaine-nek, Szekszárd, 1966. augusztus 24., in *uo.*, 433.

7 Mészöly és SZIGETI, *Párbeszédkíséret*, 188.

8 STANDEISKY Éva, „Egy literátus ügynökről”, in *Az ügynök arcai: mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés*, szerk. HORVÁTH Sándor, 319–353 (Budapest: Libri Kiadó, 2014).

9 Mészöly és SZIGETI, *Párbeszédkíséret*, 185.

10 Mészöly Miklós, „Mészöly Miklós levelei Gara Lászlónak (1961–66)”, *Jelenkor* 46, 2. sz. (2003): 168–174.

landiai Mikes Kelemen Kör, a párizsi *Magyar Műhely*, a londoni Szepsi Csombor Kör. Kárpótlásként élte meg a nyugati magyar irodalmárok figyelmét és a közvetítésükkel elért külföldi sikereket. Idős korában úgy emlékezett vissza szerepükre, mint akik írói mélypontjáról lendítették ki:

Kint jól éreztem magam. Feltöltődtek önértékelési rekeszeim. Remek emberekkel találkoztam. Fejtő Ferenc, Karátson Endre, Sipos Gyula, Virágh Ibolya, megannyi gondolati és működési rendszer.¹¹

A magyarországi írókat segítő emigránsokat az is motiválta, hogy bemutassák a világnak: a magyar kultúra nemcsak abból áll, amit a Magyar Népköztársaság retrográd kultúrpolitikája annak gondol, és külföldön is terjeszt. Mészöly mint esztétikailag modern, újító, politikailag pedig kifogásolhatatlan író különösen alkalmas volt ennek a bizonyítására. Cs. Szabó László „ódákat zengett” Mészöly *Pontos történetek, útközben* című regényéről 1970-ben.¹² Határ Győző így kezdi a *Sutting ezredes tündökléséről* írt recenzióját: „Mészöly Miklós minden írása remekmű per definitionem, minden könyve remekműveket tartalmaz...”¹³ Sipos Gyula évtizedeken keresztül írt magyar tárgyú kritikáit áttekintve¹⁴ egyetérthetünk Margócsy Istvánnal, aki szerint Sipos a magyar irodalom megújulását, korszakváltását Mészölytől és Tandori Dezsőtől várta.¹⁵ Czigány Lóránt pedig a legjelentősebb kortárs magyar prózáíróként írt Mészölyről az *Oxford History of Hungarian Literature*-ben.¹⁶ Nem rajtuk múlt, hogy Mészöly nem futotta be azt a nemzetközi karriert, amit az 1960-as évek második felében remélni lehetett neki.

A magyar emigráció egyes tagjainak hathatós segítsége nélkül egy Mészöly típusú, olykor zárkózott, az önmenedzselésben nem igazán járatos írónak nem sok esélye lett volna külföldi megjelenésekre és bemutatókra. A Szigeti Lászlóval folytatott életútinterjúból, a *Párbeszédkísérlet*ből kiderül, hogy Mészöly sikerét balszerencse is akadályozta. Paul Flamand, a Seuil Kiadó egyik alapítója, 1937 és 1979 között igazgatója erősen támogatta az írot, sok kötetes életműsorozatot tervezett neki, de nyugdíjba ment (és nem meghalt, ahogy Mészöly állítja),¹⁷ így csak *Az atléta halála* és a *Saulus* jelent meg franciaul náluk. *Az ablakmosó* színházi bemutatóját előkészítő Pierre Chabert pedig autóbalesetet szenvedett, sokáig kiesett a munkából, a bemutatóra így nem került sor. Mészöly azonban nemcsak a körülményeket okolja, önkritikus is. A Seuil élén Flamand-t vál-

11 MÉSZÖLY ÉS SZIGETI, *Párbeszédkísérlet*, 186.

12 Mészöly Miklós levele Polcz Alaine-nek, Párizs, 1970. október 19., in MÉSZÖLY ÉS POLCZ, *A bilincs a szabadság legyen*, 553.

13 HATÁR Győző, „Mészöly Miklós: *Sutting ezredes tündöklése*”, in *Irodalomtörténet*, szerk. LAKATOS István, 239–241 (Békéscsaba: Tevan Kiadó, 1991), 239.

14 ALBERT Pál, *Alkalmak* (Budapest: Kortárs Kiadó, 1997).

15 MARGÓCSY István, „Az alkalom dicsérete (Albert Pál: *Alkalmak*)”, *Holmi* 10, 2. sz. (1998): 287–291, 291.

16 „The leading author of modern Hungarian fiction is undoubtedly Miklós Mészöly.” CZIGÁNY Lóránt, *The Oxford History of Hungarian Literature from the Earliest Times to the Present* (Oxford–New York: Clarendon Press–Oxford University Press, 1984), hozzáférés: 2021.08.07, <http://mek.oszk.hu/02000/02042>.

17 MÉSZÖLY ÉS SZIGETI, *Párbeszédkísérlet*, 186.

tó író, műfordító, az arab kultúra kutatója, Michel Chodkiewicz stratégiájáról – miszerint *Az atlétát* sportregényként kellene reklámozni – utólag belátja, hogy talán nem is volt annyira elhibázott elképzelés, mint ahogy akkor ezt látta, és elzárkózó magatartásával ki is fejezte. Feltehetőleg ezért nyitja egyik, *Az atlétáról* szóló önreflexív jegyzetét (*A létezés rekordja*) a következő mondattal: „Nem sportregény.”¹⁸ Mint a *Párbeszédkísérlet*-ben megjegyzi, német nyelvterületen sokat írtak róla, például azt is, hogy Uwe Johnson óta ez a legjobb sportregény.¹⁹ Az egyik angol könyvkiadó viszont azzal utasította vissza, hogy túlságosan hasonlít Alan Sillitoe nem sokkal korábban nagy sikert elért regényére, az *Egy hosszútávfutó magányosságára*, így „egyelőre nem tartják kívánatosnak a megjelenését”.²⁰ A magyar recepcióban sokáig fel sem merült, hogy Mészöly első regényét lehetne a versenysport és a sportpolitika kontextusában értelmezni, s csak az utóbbi években jelent meg üdítő kivételként egy tanulmány, amely végre komolyan veszi ezt a kézenfekvő, de talán épp emiatt sokáig banálisnak tekintett szempontot.²¹

A kommunista kiadáspolitikai zaklatásait évtizedeken keresztül elszenvedő, így azt alaposan kiismerő író az 1960–1970-es években bizalmatlan volt a nyugat-európai kapitalista könyvpiac idegen mechanizmusaival. „Hát igen, akkor még semmit sem tudtam a marketingről.”²² Hasonló reakciót figyelhetünk meg abban az esetben is, amikor Mészöly nem akar a BBC-nek nyilatkozni, vagy épp a *Le Figaro* riporterének érdeklődését – azaz PR-szempontból fontos lehetőséget – hárítja el, mert nem szeretné, hogy a vasfüggönyön túli elzárt kommunista tömb politikai kuriózumaként, elnyomott írójaként tálalják.²³ Az erről beszámoló levélben Polcznak jelzett ellenérzések pontosan idevágó magyarázatát az 1986-os, *Esély és handicap* című, a magyar irodalom izoláltságának kérdéseit körüljáró esszéjében találhatjuk meg. Itt fejt ki, mennyire zavarja, amikor a Közép-Európa iránti érdeklődés a térség politikai elszigeteltségére irányul, nem az értékeire. „Éppen ezért hat sokszor visszásnak, mikor szellemi és művészi teljesítményei méltánylásánál az indokoltnál jobban kerül előtérbe e térség politikai tragikuma, pikantériái, a politikai időszerűség erotikája.”²⁴ Feltételezhető, hogy a nyugat-európai viszonyokkal eleinte tapasztalatlan Mészöly arra számított, hogy majd *tisztán az irodalom* fogja érdekelni a külföldi közönséget, hogy gazdasági és politikai vonatkozásoktól mentesen történik majd a bemutatkozása.

18 Mészöly Miklós, *A pille magánya*, Mészöly Miklós művei (Pécs: Jelenkor Kiadó, 2006), 455.

19 Feltehetőleg erre a rövid ismertetésre céloz Mészöly: [n. n.], „Miklos Mészöly: Der Tod des Athleten”, *Der Spiegel* 42, hozzáférés: 2021.08.07, <https://www.spiegel.de/spiegel/print/index-1966-42.html>.

20 Mészöly és SZIGETI, *Párbeszédkísérlet*, 187.

21 P. SIMON Attila, „»az izmaik ölelkeztek egymással«: Az eleven testek megjelenésének szerepe Mészöly Miklós *Az atléta halála* című regényében”, in „*folyékony szobor vagy szilárd szökőkút*”: *Tanulmányok Nemes Nagy Ágnesről és más Újholdasokról*, szerk. BUDA Attila, PALKÓ Gábor és PATAKY Adrienn, 404–421 (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2017).

22 Mészöly és SZIGETI, *Párbeszédkísérlet*, 187.

23 Mészöly Miklós levele Polcz Alaine-nek, Párizs, 1975. március 24., in Mészöly és POLCZ, *A bilincs a szabadság legyen*, 668.

24 Mészöly Miklós, „*Esély és handicap* az irodalomban – közép-európai szemmel”, in Mészöly Miklós, *A pille magánya*, 421–431 (Pécs: Jelenkor Kiadó, 2006), 427–428.

Mészöly Szigetinek adott nyilatkozatát – miszerint nem menedzselte magát megfelelően – igazolják a korabeli barátok visszaemlékezései is, amelyek például arról szólnak, hogy időnként nem válaszolt a Hanser Verlagtól érkezett levelekre:

Berlinben írta az egyik legfontosabb művét, a *Filmet*, de a kapcsolati tőke kiépítésére nem fordított figyelmet. Ezért aztán, amikor lejárt az ösztöndíj, szépen hazajött Magyarországra; lassan-lassan rájöttek odakint, hogy nem lesz belőle Nobel-díjas. (Márton László)²⁵

Egyszer azt mondta nekem – szó szerint fogom idézni –, Bandikám, én elbasztam az életemet. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy őt jobban érdekelték a nők meg a csajozás, mint az irodalmi karrierje. (Kukorelly Endre)²⁶

Ezeket a vélekedéseket árnyalja a Mészöly–Polcz levelezéskötet. Mészöly jelzett averziói, időnkénti szerepidegenségének regisztrálása ellenére gyakorta esik szó a házaspár leveleiben külföldi kiadókkal, színházi bemutatókkal, meghívásokkal és felolvasásokkal kapcsolatos teendőkről. Polcz aktívan segítette, bátorította, olykor nógatta Mészölyt, akit láthatóan motivált a külföldi érdeklődés. Nagy Boglárka, a kötet sajtó alá rendezője joggal állapítja meg:

Megdölni látszik például az a mítosz, hogy a szerzőt ne érdekelte volna könyvei külföldi kiadásának sorsa. A levelezésből határozottan kitűnik, hogy a hatvanas évek elejétől egészen a nyugat-berlini ösztöndíjas évéig, 1974-ig nagyon is foglalkoztatta, miként törhetne ki a tiltott, több tūrt alkotó szűk hazai ketrecet jelentő művészi és politikai szituáltságából.²⁷

Még ha el is követett kommunikációs hibákat olykor, a Mészöly-kép és önkép feltehetőleg nem volt teljesen fedésben a levelezésben is dokumentált tényleges gyakorlattal. Nagy Boglárka véleményét erősítik meg a szerzőnek a szekszárdi Mészöly-emlékházban őrzött kézírásos címjegyzékei is. Mészöly időről időre átírta, átvezette, frissítette a lakcímetek és telefonszámokat. Ezek közül jelentős részt tesznek ki a külföldi és külföldi magyar kapcsolatok listái, országokénti bontásban.²⁸ A három telefonosfüzet önmagában nem perdöntő Mészöly kapcsolatépítő aktivitásának kérdésében, de az akkurátusan vezetett, hosszú jegyzékek képet adnak az író kiterjedt nemzetközi kapcsolathálójáról és segíthetnek annak feltérképezésében.

Mészöly jól indult, de megrekedt nyugat-európai karrierjének alapos feldolgozása a külföldi recepció módszeres feltárása után lehet teljes. A továbbiakban a nyugat-euró-

25 DÉR Asia és GERŐCS Péter, „privát mészöly”, *Forrás* 44, 2. sz. (2012): 3–27, 10.

26 Uo.

27 NAGY Boglárka, „Utószó”, in MÉSZÖLY és POLCZ, *A bilincs a szabadság legyen*, 864–870, főként: 867–868.

28 Az első füzetben a következő kategóriákba rendezte az elérhetőségeket: „Amerika-Canada”, „Franciaország”, „Anglia”, „Holl-Belgium”, „Jugó”, „Cseh” (azaz Csehszlovákia), „Lengyel”, „Románia”, „DDR – BRD”, „Olasz”, „Skandinávia”, „Spanyol”, „Svájc”, „Vegyes külf.”, „Külf. szerk. kiadó, stb.” A későbbi füzetekben kicsit módosultak a kategóriák, pl. „D- és É-Amerika”, „Ausztria” is megjelent. Az első két füzet a nyolcvanas évek közepéről származhat, a harmadik 1990-es.

pai közvetítők nézőpontjának rekonstrukciójához keresünk szempontokat, három fontos Mészöly-kritikus munkáira helyezve a hangsúlyt. Milyen sajátos nézőpontból látta Mészölyt Sipos Gyula, Karátson Endre, Határ Győző? Sokszor elkövetett hiba a „nyugati magyar irodalom” alkotóinak munkásságát, szemléletét homogenizálni. Ezen a kategorizáláson élcelődik Karátson Endre, amikor „nyumir”-nak²⁹ nevezi magát, ironikusan felerősítve és önmagára alkalmazva az itthoni kollégáknak olykor már a szóhasználatán is érezhető ggettósító mellékjelentést. Számos generációs, világnézeti, politikai és ízlésbeli különbség tagolta köreiket, vitáik voltak a Magyarországhoz való viszony megítéléséről, a magyar irodalomban betöltött szerepükről és sok minden másról. Mégis van néhány közös motívum, ami feltűnik, ha az 1950-es és 1980-as évek közötti nyugati magyar Mészöly-recepció szövegeit összehasonlítjuk a velük egy időszakban keletkezett itthoni Mészöly-kritikákkal.

1.

Az első közös motívum szinte banális, annyira egyértelmű. Az emigráció tagjait – kézenfekvő okokból – erőteljes kommunista-ellenesség jellemezte. Az irodalomfelfogásban ez számos formát öltött, többen az otthon betiltott szabad, európai orientációjú magyar irodalom pótlóiként, átmentőiként tekintettek magukra, mások Magyarország szellemi életének kedvező befolyásolására törekedtek.³⁰ Az *értékkorrekció* törekvését Hites Sándor mutatja be Cs. Szabó László, Kibédi Varga Áron, Borbándi Gyula írásai alapján, hozzátéve, hogy az az emigrációs lapok feladat-értelmezésének is része volt.³¹ A müncheni *Új Látóhatár* inkább politikai-történelmi, a párizsi *Magyar Műhely* esztétikai-irodalmi területen próbált a szocialista magyar kánon korrigálója lenni. Többek közt az az, hogy az itthoni kultúrpolitika tiltottjainak vagy túrtjtjeinek (Kassák Lajos, Weöres Sándor, Szentkuthy Miklós, neoavantgárd) nagyobb figyelmet szenteltek. A három általunk kiemelt kritikus íásaiban (Határ és Karátson írói munkásságát most nem érintve) megfigyelhető, hogy a modernista esztétikai értékrend olykor összekapcsolódik a politikaival, az esztétikai konvencióktól eltérő itthoni teljesítményeket a függetlenség, a szabadság kategóriájához kapcsolják, s a hivatalos értékrendet provokáló műveket ellenkulturális pozíciójuk miatt is megbecsülik. Mindez legnyilvánvalóbban Sipos kritikáit jellemzi. Például az 1959-ben a modern narrációpoétikája (belső monológ alkalmazása, a Faulkner-ihlet stb.) miatt lelkesen üdvözölt Szabó Magda műveit a későbbiekben esztétikailag és politikailag is egyre kompromisszumosabbaknak látja a későbbi műveiről írt, jóval élesebb hangú kritikákban. Nehezményezi, hogy akit 1959-ben, a *Freskó* idején még a modernista megújulás lehetőségének hitt, az reménytelenül beta-

29 Arról, hogy mikor és miért változott „emigráns irodalom”-ról „nyugati magyar irodalomra” a bevett szóhasználat lásd: SCHEIN Gábor, „Az emigráció mint a magyar irodalomtörténeti gondolkodás szerkezeti problémája”, *Irodalomtörténet* 50, 1. sz. (2019): 3–16, 6–7. Az (ön)ironikus „nyumir” szó permutációit (pl. ’nyumiró’, ’nyumiri jelenség’), áthallásait (‘sumér’, ’nyomor’), valamint humoros meghatározását lásd Kemenes Géfin Karátsonról írt laudációjában: KEMENES GÉFIN László, „A keménység dicsérete: Laudatio”, *Új Forrás* 31, 2.sz (1999): 47–58.

30 HITES, „1975 A Mikes Kelemen Kör konferenciája...”, 708.

31 Uo., 710.

gozódott, „a rendszer íróője lett”, nagy példányszámban kiadott rendszerkompatibilis kispolgári ponyvaszerző, afféle „szocialista Tutsek Anna” vált belőle.³² Sipos Gyula legvitriolosabb, stílusuk miatt ma is igen élvezetes kritikái azok, amelyekben a magyar vagy francia kommunista szerzők, szerkesztők irodalomtörténeti munkáit, antológiáit bírálja. Az *Europe* folyóirat magyar számára, Bajomi Lázár Endre vagy Mészáros Vilma modern francia irodalomól írt – jobbára – kompilációira fölényes tudással, magabiztos kézzel, látható élvezettel sújt le.³³ Ezekből a szövegeiből is nyilvánvalóvá válik, hogy Sipos számára tökéletesen inkompatibilis a két normarendszer: nem lehet valami egyszerre politikailag marxista és esztétikailag modern.

Mészöly és néhány kortársa külföldi tájékozódása felvillantják a nyugati magyar értelmiségi hálózat és a hivatalos Magyarország kultúrharcának képleteit. Valószínűsíthető, ha Mészöly engedményeket tett volna az itthoni kultúrpolitikának (például elfogadja a felkínált Kossuth-díjat), akkor nem lett volna ennyire fenntartások nélküli a népszerűsége nyugati magyar irodalmi körökben. Az esztétikai modernség és a politikai függetlenség összekapcsolása ugyanakkor a legkevésbé sem az ő írásaik specifikuma, ez teljesen egybevág az itthoni ellenzéki(bb) kritikái közvélekedéssel, a különbség az, hogy az ő írásaikban ennek a képletnek a másik fele („marxista = retrográd”) explicit módon megfogalmazódhatott.

2.

Az előbbivel szorosan összefüggő, de kritikátörténetileg talán tanulságosabb a második közös jellemző. A nyugati magyar szerzők Mészöly-kritikáinak nyelve időtállóbbnak tűnik ma, míg a rendszerváltás előtti magyarországi kritika számottevő részének megértéséhez már bizonyos kritikátörténeti körülményekre van szükség. Ahogy Margócsy István fogalmaz Albert Pál (Sipos Gyula) 1997-es kritikagyűjteményének apropóján:

Sipos könyvének nyílt beszédmódját olvasva fájlalhatjuk igazán, mennyire meg volt nyomorítva a hazai kritika: ennek tükrében talán még mélyebben látszik, mennyire őszintelen nyelvhasználatra volt kényszerítve a kritikuskárdának még az a rétege is, mely pedig nem szegődött a kultúrpolitika csatlósai közé, s mennyire hiányzott a ténylegesen művekről valló beszéd [...].³⁴

Mészöly életműve azok közé tartozott, amelyek a szokásosnál is nagyobb mértékben váltak ideológiai viták és harcok csatamezőjévé a marxista esztétika és a szocialista kultúrpolitika hegemoniájának időszakában. A korszak kutatójának időbe telik hozzászokni, hogy egy-egy Mészöly-műről szóló, késhegyig vitt kritikái vita valódi tétje a legkevésbé sem az adott mű, hanem valami más. Egy korabeli világnézet, stílus vagy szellemi áramlat (például az abszurd, az egzisztencializmus) megítélése, egy-egy történelmi esemény, korszak (trianoni döntés, második világháború, holokauszt, 1950-es évek, 1956) emléke-

32 ALBERT, *Alkalmak*, 12–14, 52, 53.

33 A Bajomi Lázár Endre- és a Mészáros Vilma-bírálat hangvételéről már a címük is árulkodik: *Hőbörgő hisztéria és Asszonyságok irodalomtörténete*. Uo., 22–27, 46–51, 116–121.

34 MARGÓCSY, „Az alkalom dicsérete...”, 289.

zetének értelmezése, vagy épp úgynevezett nemzeti identitáskérdések firtatása (pl. nyugati vagy keleti orientáció). Ezek a korlátozott nyilvánosság körülményei közt maguk természetes helyén (újság, publicisztika, közéleti diszkusszió) folytathatatlanná váló viták másutt, így az irodalomkritikában jelentek meg jól-rosszul leplezett formában. Nem beszélve a látszólag elvi, valójában kirakatviták „adminisztratív következményeiről”, amelyek útlevelekről, megjelenésekről vagy épp állásokról döntöttek. A korszak kritikai vitái ezért elsősorban szimbolikus politikai viták, s csak ritkán, csak részben esztétikaiak is. Például *Az ablakmosó* botrányokkal kísért fogadtatásában³⁵ a vitázó felek számára egyértelmű, hogy a francia egzisztencializmus haladó vagy reakciós voltáról folytatott disputának a voltaképpen tétje nem szellemi, hanem hatalmi: *Az ablakmosó* betiltása két előadás után a Miskolci Nemzeti Színházban, illetve a darabot Mészöly provokatív szerzői kommentárjával közlő *Jelenkor* főszerkesztőjének, Tüskés Tibornak a menesztése. Érthető, hogy a sűrű, erősen a korszakhoz kötött kontextus ma már feltárássra szorul. Az irodalomkritika köntösébe bújtatott denunciació³⁶ nyelvi manőverei, illetve a másik oldalon az apológia és a művészet autonómia-védelmének hajdani retorikai készlete, vagyis az irodalom „függetlenségi háborújának”³⁷ korabeli kódrendszere nagyon hamar, gyakorlatilag már az ezredfordulóra hermetikussá vált. Feltehetőleg azért, mert az újabb kritikugenerációk már attól a tanárnemzedéktől tanulták a szakmát (Angyalosi Gergely, Balassa Péter, Kálmán C. György, Kulcsár Szabó Ernő, Margócsy István, Radnóti Sándor, Szegedy-Maszák Mihály, Thomka Beáta és sokan mások), akik fiatalkorukban határozottan, szinte programszerűen száműzték a kritika nyelvéből a célzott, kódolt politikai mellékjelentéseket. A leváltott kritikai diszkurzusról ők leginkább csak anekdotákat mesélnek, hiszen az ő szemükben – teljesen érthető okokból – *nem* elsődleges tudományos feladat annak archiválása és feltárása, amitől megszabadultak. Tehát az 1980-as évekbeli paradigmaváltó kritikusok autonómiatörekvésének – a korszakos emancipációs eredménye mellett – bizonyos mértékű felejtés is következménye. Hiszen nemcsak a hajdani marxista nyelvezet (most csupán a Mészöly-recepció szövegeire korlátozva a mintavételt: például Agárdi Péter, E. Fehér Pál, Faragó Vilmos, Pándi Pál vagy Zappe László cikkei), hanem az azt invenciózusan árnyaló, eredetien opponáló vagy diszkreditáló beszédmódok (például Béládi Miklós, Balassa Péter, Könczöl Csaba, Nádas Péter, Tandori Dezső és mások korabeli kritikái) avulása is regisztrálható. Ma mindenesetre úgy tűnik, a korabeli ellenfelek sokkal inkább beszéltek közös nyelvet *egymással*, mint az utókorral, s ezzel természetesen nem a vitázó felek teljesítményét kívánjuk nivellálni, hanem a kritika nyelvében bekövetkezett változás mértékére hívjuk fel a figyelmet.

35 Erről lásd: KASZNÁR Veronika Katalin, „Mészöly Miklós mint irodalomtörténeti konstrukció *Az ablakmosó* kortárs kritikáiban”, *Kalligram* 16, 10. sz. (2007): 58–67; ÁGOSTON Zoltán, „Az »irodalmi kreliben«: *Az ablakmosó* körülményei”, *Jelenkor* 63, 6. sz. (2020): 662–667; SZOLLÁTH Dávid, *Mészöly Miklós* (Budapest: Jelenkor Kiadó, 2020), 99–116.

36 HERCZOG Noémi, *Feljelentő színikritika a Kádár-korban: Kísérlet egy sztálinista kultúráirányítási modell átalakulásának megragadására*, Doktori disszertáció (Budapest: Színház- és Filmművészeti Egyetem Doktori Iskola, 2017).

37 NÁDAS Péter, „»Le kell vetkőzni, föl kell öltözni...«: Németh Gábor beszélgetése”, *Jelenkor* 49, 2. sz. (2006): 162–171, 163–164.

A rendszerváltás, de különösen az 1980-as évek előtti hazai kritikai nyelvek meglepően gyors archaizálódása feltűnőbb, ha összevetjük azokat a korabeli magyar irodalomkritika egyes, országhatáron kívül publikált szegmenseivel. Ez a Mészöly-recepció dokumentumai közül kiváltképp egyes vajdasági magyar kritikusok (például Bori Imre, Hornyik Miklós, Thomka Beáta), valamint a „nyugati magyar” szerzők (például Albert Pál, Határ Győző, Karátson Endre) 1960–1980-as években írt munkáival támasztható alá. Az akkor kevesek számára hozzáférhető, rejtektutakon terjedő, kézről-kézre adott írásaik, egy vélt „anyaországi” középponttudat felől esetleg (jóhiszeműen vagy sandán) periférikus helyzetűnek tekintett publikációik ma nem egy esetben időtállóbbnak, érvényesebbnek bizonyulnak. Nem feltétlen arról van szó, hogy kritikai ítéleteiknek esetleg jobb volna a „találati aránya”. Ez egyrészt nem biztos, hogy mérhető. Másrészt egyetérthetünk azzal a többek által megfogalmazott³⁸ kritikátörténeti belátással, mely szerint egy-egy kritikus munkásságának nem az a mércéje, hogy a későbbi kánonok mennyire igazolják vissza kritikai ítéleteit. Ehelyett inkább arról van szó, hogy az ő nyelvüket nem kötötték a korlátozott nyilvánosság korabeli kényszerei, megszorításai, s mondataikat nem korrumpálta a tabutémák kerülgetése, a kettősbeszéd, a célozgatások finom rendszere.

Ismert jelenség például, hogy a politikailag megbélyegzett szerzőt a vele szolidáris ellenzéki kritika nem, vagy csak óvatosan bírálja nyilvánosan. Érthető kritikusai önkorlátozás, (esetleg öncenzúra) ez egy olyan kritikai diszkurzusban, amelyben az esztétikai kifogás gyakran a politikai elmarasztalás fügefalevele. Aki egy hatalom által vegzált szerzőt bírál, az esetleg a kollaboráns hírébe keverheti magát. A kultúrpolitikailag megbélyegzett szerzőket „kímélő”, kompenzatórikus kritika leszoktatta a szerzőket a valódi esztétikai bírálatról,³⁹ hozzájárult egyes ellenzéki szerzőkultuszokhoz (Ottlik, és kisebb mértékben Mészöly esetében), és szokásrendként jócskán túlélte a rendszerváltást is. Mészöly esetében nagyon árulkodó az a máshol részletesebben tárgyalt⁴⁰ kivételes recepciótörténeti pillanat, amikor az őt egyébként nagy erudícióval és kockázatvállalással támogató kritikus, Béládi Miklós 1974-ben bírálja az *Alakulások* című írását.⁴¹ Ez a jelek szerint annak volt köszönhető, hogy az MTA Irodalomtudományi Intézetében afféle „védett környezetben” rendezték meg a tanácskozást, ahol lehetett tudni, hogy többségben (a személyesen jelen lévő) Mészölyvel szimpatizáló kutatók dolgoznak (lásd Béládi Miklós, Bodnár György, Erdődy Edit, Pomogáts Béla, Szőrényi László, Varga László, Veres András és mások Mészölyt elismerő írásait a rendszerváltás előtti évtizedekből). Így nem kellett attól tartani, hogy valaki rosszul értené Béládi Mészöly-bírálatát. Az ő *Alakulások*-kritikája szabályt erősítő kivétel.

Igaz, olykor a „nyugati magyarok” is tekintettel voltak az itthoni körülményekre. Sipos Gyula visszaemlékezésében megjegyzi, hogy joggal tartott attól, ha nagyon dicséri Mészölyt a Szabad Európa Rádióban, akkor azzal esetleg árt neki itthon, és „tanács-

38 DÁVIDHÁZI Péter, *Hunyt mesterünk: Arany János kritikus öröksége* (Budapest: Argumentum Kiadó, 1994²), 29; RADNÓTI Sándor, *A piknik: írások a kritikáról* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 2000), 17.

39 RADNÓTI, *A piknik*, 46.

40 SZOLLÁTH, *Mészöly Miklós*, 334–335.

41 Megjelent változat: BÉLÁDI Miklós, „Elbeszélés vagy »szöveg«”, in BÉLÁDI Miklós, *Érintkezési pontok*, 556–562 (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1974).

sabbnak tűnt átvenni valamit E. Fehér Pál vagy Faragó Vilmos hangvételéből, és így mondani el a lényegét”.⁴² Továbbá a nyugati magyar kritikuskok ítéletalkotásából sem lehet kihagyni a kompenzatórikus összetevőt – lásd „értékkorrekción” –, hiszen az itthon politikailag elmarasztalt szerzőkkel igyekeztek méltányosabbak lenni. Mindennek ellenére a nem Magyarországon született korabeli írásoknak nagyobb a szabadságfoka, másképp szólva: esztétikai autonómiájuk kevésbé korlátozott. Látható ez például akkor, amikor Karátson Endre bírálja Mészöly esszéinek többes szám első személyű megszólalását (a népképviselői írószerep hagyományának csapdái iránti óvatlanságot felrövé),⁴³ vagy amikor a Camus–Mészöly kapcsolatot végre tisztán komparatistikai szempontból vizsgálja, ideológiai mellékszövegektől mentesen, tekintet nélkül az egzisztencializmus magyarországi politikai helyiértékére.⁴⁴ Azaz Karátson bírálhatta, elemezhetette Mészölyt anélkül, hogy azt burkolt politikai állásfoglalásnak lehessen érteni. Ugyanakkor talán az sem véletlen, hogy színvonalas, de az itthoni szokásrendtől eltérő Mészölytanulmányai nem váltak gyakran idézett darabokká az itthoni recepcióban azután sem, hogy 1993-ban a Jelenkor Kiadó jóvoltából könnyen hozzáférhetőekké váltak.⁴⁵ Ha nem is hatottak műveik széles körben, Mészölynek bizonyosan támogatást nyújtottak, s ennyiben elérték céljukat. Az államszocialista kultúrpolitika, és az ennek meghosszabbításaként működő marxista kritika zaklatásait elszenvadó írónak a levelezés tanúsága szerint fontos megerősítést jelentett elismerésük függetlenségének megőrzésében.

3.

A harmadik szembeötlő és valamelyest általánosítható (az itt kiemelt három szerzőre mindenképp érvényes) különbség a „nyugati magyar” irodalmárok és az itthoniak között az előbbiek frissebb, közvetlenebb és kompromisszum-mentesebb nemzetközi tájékozódása, szoros összefüggésben közvetítő szerepükkel. Ez szintén részben a helyzeti különbségükből adódik; magától értetődik, hogy a francia, angol kultúrában élve, annak nyelvét jól elsajátítva, a könyvekhez, lapokhoz, színházi előadásokhoz hozzáférve, kulturális kapcsolatokat kiépítve első kézből tájékozódhattak. Ennek hasznélvezői voltak azok az itthoni kevesek, akik hozzáfértek itthon írásaikhoz. Sipos Gyula külföldi magyar lapokban (*Irodalmi Újság*, *Új Látóhatár*) megjelent vagy a Szabad Európa Rádióban felolvasott írásainak itthoni értéke legendás volt. Thomka Beáta így emlékezik: „A kortárs francia és magyar próza kérdéseiben eleinte csak Albert Pál (Sipos Gyula) párizsi írásai nyújtottak kritikátörténetileg is releváns eligazítást.”⁴⁶ Pályi András pedig így idézi fel szerepét:

42 SÍPOS Gyula, „A kultúra iránti szeretetteljes mohóság: Pályi András interjúja”, *Élet és Irodalom* 57, 32. sz. (2013): 7–8, 8.

43 KARÁTSON Endre, „Képiró, képolvasó”, in *„Tagjai vagyunk egymásnak”: A Tarsuszi szavaival köszöntik a hetvenéves Mészöly Miklóst barátai*, szerk. ALEXA Károly és SZÖRÉNYI László, 102–110 (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1991).

44 KARÁTSON Endre, „Mészöly Miklós és a camus-i közérzet”, in KARÁTSON Endre, *Baudelaire ajándéka*, *Élő irodalom*, 297–308 (Pécs: Jelenkor Kiadó, 1994). (A szöveg eredetileg 1983-ban, francia nyelvű előadás-ként hangzott el.)

45 Például: KARÁTSON, *Baudelaire ajándéka*.

46 THOMKA Beáta, „Térpoétika: Szirák Péter beszélgetése”, *Alföld* 49, 6. sz. (1998): 38–49, 46.

„A Sipos” Párizsban, aki mindenről tud, ami a magyar irodalomban és a színházban történik, a hetvenes-nyolcvanas években fogalom volt. Titokban hallgattuk, de egyre nyíltabban hivatkoztunk rá. Impozáns tájékozottsága – nemcsak a magyar és francia, de a globális művészeti trendekben is – lefegyverzően hatott.⁴⁷

Angyalosi Gergely arra is rámutat, hogy Sipos hivatástudatába beletartozott a friss nemzetközi kulturális tájékoztatás eljuttatása az itthoni magyaroknak. „[A] Kádár-rezsim évtizedei alatt a nyugaton élő kultúrmagyar joggal érezhette úgy, hogy az ott-hon maradottak helyett is olvas, hiszen első kézből találkozik azokkal az alkotásokkal, amelyekhez honfitársai csak nagy nehézségek árán, vagy sehogyan sem juthattak hozzá.”⁴⁸ Ám az informáló-közvetítő szerepnél esetében valamivel többről is volt szó, a hazai értelmiséget agitáló, „fellazító” feladatköréről. Sipos kis párizsi lakása afféle hírcsere-központ volt. Ő maga vall arról az amerikai finanszírozású könyvosztogató akcióról, amelynek több európai nagyvárosban voltak kijelölt gócpontjai (Sárközy Mátyas Londonban, Molnár József Münchenben, Szőnyi Zsuzsa Rómában). Siposnál hetente öt-hat magyar zarándok is megfordult, és vitt a szétosztásra kapott ajándékkönyvekből.⁴⁹ Ez része volt annak a hidegháború utáni fellazító stratégiának, amelynek részeként a CIA különböző fedőszervezeteken, így a Szabad Európa Rádión, az International Advisory Councilon keresztül a nagy mennyiségben juttatott a vasfüggöny mögé különböző sajtótermékeket. A számos magyar értelmiségi közül, aki megfordult Siposnál, Passuth Krisztina a következőképp emlékszik vissza a találkozásra:

[Sipos Gyula] volt a könyvosztogató Párizsban. Egy meglehetősen vacak lakásban lakott, de a lakás két szobája jobban tele volt könyvvel, mint a miénk, ami azért teljesítmény. Mint utóbb kiderült, ő abból élt. Egy alapítvány – nem tudom, milyen alapítvány volt – megbízta, hogy tartsa a lakásán ezeket a könyveket, és a Párizsba érkező magyarokat szolgálja ki. Aki Párizsba érkezett és Sipos címét a rue de la Tombe Issoire-on megkapta, elment, és az őt érdeklő politikai, társadalomelméleti, társadalomtudományi könyveket ott nekiajándékozták. Általában angol nyelvű könyvek voltak. Először a férjemmel [*Kemény Istvánnal* – Sz. D.] mentünk oda. Pontosan nem értettük, hogy mért kapjuk ezt ajándékba Sipostól. Aztán kiderült, hogy nem egészen ajándékba, mert nem tőle személy szerint. Ő is a Szabad Európának dolgozott, mint a férjem. A probléma csak az volt, hogy ezeket a könyveket ha-za is kellett csempészni. Ez nem volt veszélytelen, de benne volt a pakliban.⁵⁰

47 SIPOS, „A kultúra iránti...”, 8.

48 ANGALOSI Gergely, „Egy kultúrmagyar önarcképe: Albert Pál: Alkalmak, 2.”, *Alföld* 64, 11. sz. (2013): 118–121, 119.

49 SIPOS, „A kultúra iránti...”, 8.

50 PASSUTH Krisztina, „»Nem volt annyira hiány a külföldi művészetre vonatkozó információkban, mint ahogy azt ma általában gondolják«: Interjú Passuth Krisztinával”, in *The great book theft: french book exhibition behind the iron curtain – A nagy könyvlopás: francia könyvkiállítás a vasfüggöny mögött*, szerk. ÁRVAI Mária és VÉRI Daniel, 173–178 (Szentendre: Ferenczy Múzeumi Centrum, 2020), 177. Lásd még Gyémánt László és Perneczky Géza visszaemlékezését ugyanebben a kötetben: GYÉMÁNT László, „»Volt ez az International Advisory Council, tőlük lehetett kérni [könyvet], és elküldték. Gratist!«: Interjú Gyé-

Ennél mégis fontosabb, hogy az emigráció körülményei között kialakuló kétkultúráság, valamint a közvetítői szerepfelfogás többeknél befolyásolta azt a nézőpontot, amelyből a magyar irodalmat szemlélték. Kiemelten fontossá vált számukra a magyar irodalom közvetíthetőségének, fordíthatóságának kérdése. Határ Győző kritikáiban határozott norma ez, Mészöly elismerésének is fontos tényezője. „[Mészöly] szövege a világérvényes jó irodalom színvonalán áll, tematikája (kevés, nagyon kevés kivétellel) utazóképes és nem veszti érvényét határátlépéskor”.⁵¹ Határ egy ironikus hangvételű esszében vagy esszéparódiában⁵² fejtette ki vitát provokáló nézeteit⁵³ arról, hogy mit és hogyan volna érdemes a magyar irodalomból a külföldnek megmutatni. A világirodalmi közvetíthetőség nemcsak kritikusi normarendszerének fontos eleme, hanem magyar irodalomtörténet egészének értékelésekor is kritériumszerű része volt gondolkodásának. Itt érdemes megjegyezni, hogy Mészölynek az az esszéje, melyben a közép-európai (kítettetetlen a magyar) irodalom izolációjának felszámolhatóságát latolgatja, illetve néhány ehhez kapcsolódó írása,⁵⁴ több ponton érintkezik Határ elképzeléseivel, az egymásra hatás sem kizárható. Egyrészt Határ többször hivatkozik Mészöly vonatkozó gondolatmenetére, különvéleményét is jelezve egyes kérdésekben a Mészöly-esszéket az életmű koronájaként ünneplő kritikájában.⁵⁵ Másrészt feltűnő a fogalomhasználatuk hasonlósága (a „nemzeti hamistudat” kulcsszava Mészöly 1980-as évekbeli esszéinek). Harmadrészt Mészöly is a fordíthatóságot teszi meg kritériumnak. Negyedrészt a nemzeti identitásproblémák túltreprezentálását provincializmusnak és az izolációból való kitörés fő akadályának látják. Végül ötödrészt nagyon hasonlóak a példák és kanonikus választásai (például az erdélyi emlékirók munkássága mindkettőjüknél a magyar irodalom egyik csúcsát jelenti, míg Móricz – Határnál az egész életmű, Mészölynél csak az *Erdély-trilógia* – a magyar irodalom átültethetlenségének iskolapéldája).

Ahogy Határ, úgy Sipos Gyula és Karátson Endre is a kortárs francia és angol irodalommal szinkronban olvasták a magyart. Karátson Kafka, Gombrowicz, Camus, Borges, Beckett, Robbe-Grillet és Nabokov mércéjével választja ki Mészölyt és Esterházyt, Siposnak a külföldi irodalomról (és színházról) szóló kritikakötete még a magyar témájú köteténél is gazdagabb, lenyűgözően széles körű olvasottságról tanúskodik. Írásaikban mindketten annak a hajdan a *Nyugatra*, illetve Kassák lapjaira jellemző kritikaeszménynek a folytatói, amely magától értetődő követelménynek tekintette az európai kontaktust és nívót. Karátson kutatóként is az összehasonlító irodalomtudo-

mánt Lászlóval”, in *uo.*, 137–144; PERNECZKY Géza, „Emlékszem, hogy az első kék színt hol és mikor láttam»: Interjú Perneczky Gézával”, in *uo.*, 179–184.

51 HATÁR, „Mészöly Miklós: Sutting ezredes tündöklése”, 238.

52 HATÁR Győző, „A nemzeti hamistudat: Annak áldásos nosztalgiai és áldatlan következményei”, in *Újhold évkönyv, 1988/2*, szerk. LENGYEL Balázs (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1988), 402–428.

53 A vita elemzését lásd: TAKÁTS József, „Párhuzamos portrék: A Határ-Balassa-vita”, *Jelenkor* 51 (2008): 1112–1127.

54 MÉSZÖLY Miklós, „Pattern és izoláció”, in MÉSZÖLY, *A pille magánya*, 66–80; MÉSZÖLY Miklós, „Bevezető, egy irodalmi esthez (Bécs, 1979)”, in MÉSZÖLY, *A pille magánya*, 473–478.

55 HATÁR Győző, „A tátongás iskolája: Gondolatok Mészöly Miklós: a *Tágasság iskolája* című könyvének olvasása közben”, in HATÁR Győző, *Irodalomtörténet*, 242–245 (Békéscsaba: Tevan Kiadó, 1991).

mány területén ért el eredményeket, Sipos afféle „helyzeti” komparatista szinte minden kritikai írásában. Mándy Iván *Régi idők focija* című regényéről írva a sok elismerés mellett azt jegyzi meg, hogy Mándynak – ha a Magyarországi körülmények mellett ez lehetséges volna – a „pointilista” kisregények után „valóban európai íróvá ütő summára is jutna erejéből, tehetségéből”.⁵⁶ Az egzisztencializmus magyarországi megkésett-ségéről ír Sánta,⁵⁷ a provincializmus elkerülését üdvözli Határ kapcsán,⁵⁸ Kertész Ákos *Sikátoráról* írva pedig sürgeti a próza modernebbé válását: „Mi magunk is hisszük néha, hogy a magyar prózának meredekebb úton kellene kaptatnia; de méltányoljuk azokat is – nincsenek sokan –, akik már első kísérletre biztosabb síkon járnak.”⁵⁹ Mészöly *Atlétájáról* írva legfőbb érve az, hogy Mészöly regényében a „nagy téma [...] és tökéletes technika találkozott európai szinten”.⁶⁰

A nyugati magyar irodalmárok munkássága még mindig nem eléggé kiaknázott ága a 20. századi magyar irodalom- és kritikátörténetnek. Mészöly pályája és fogadtatása kiváló példa arra, hogy működésük fontos alternatívát kínált, s ezzel szervesen hozzájárult a korszak magyar irodalmi folyamatainak alakulástörténetéhez.

Summary

DÁVID SZOLLÁTH

Halfway to Success

Miklós Mészöly's Departure for a West-European Career and the Hungarian Literary Emigré Network

Hungarian writer Miklós Mészöly's departure for international success in the second half of the 1960's has been considered as a rare opportunity for Hungarian literature to break out from political reclusion. The paper, as a preparatory study of a research in Mészöly's literary reception abroad, has three aims. First, it reconstructs the political and administrative obstacles of foreign publication in the times of state-socialism in Hungary. Second, it maps Mészöly's network of personal and literary contacts in Western European countries. Third, it analyzes papers on Mészöly written by three recognized Hungarian writers and literary critics living in exile (Gyula Sipos, Endre Karátson, Győző Határ).

56 ALBERT, *Alkalmak*, 38.

57 Uo.

58 Uo., 35.

59 Uo., 102.

60 Uo., 83.